

K řádu přes chaos?

Vladimír Prorok, Aleš Lisa

Každý, kdo měl někdy co činit s politikou, ví, že dosažené výsledky bývají nezdídko značně vzdálené od původních očekávání. Důvody tohoto stavu mohou být různé. Nejčastější příčinou je zřejmě to, že nesprávně oceníme reálnou situaci, nebo že zvolíme nevhodné prostředky.

Vývoj od roku 1989 ukazuje, že nejen počáteční euforie, ale i ji provázející optimismus značně vyprchaly. Vedle faktoru času je jednou z příčin nepochybně i to, že za uplynulé čtyři roky vzaly za své – pro mnohé překvapivě – četné sliby vyspělých západních zemí. Česká republika je tak vystavena v řadě směrů nepříznivějším podmínkám, než se všeobecně předpokládalo.

Každý uvažující člověk si asi položí otázku: Bylo to možné očekávat? Bylo možné předvídat změny a problémy, které zasáhly ostatní části světa, zejména pak vyspělé státy? Nebyli jsme, stejně jako naše politika, příliš naivní a neplatíme nyní daň za tuto naivitu? A pokud ano, mohli jsme být jiní? Jaká další překvapení nás mohou čekat?

Přestože se ne nadarmo říká, že po válce je každý generálem, domníváme se, že vývoj, k němuž došlo, bylo možné v řadě jeho projevů očekávat. Některé z nich přitom samozřejmě snáze, jiné naopak relativně obtížně a další zřejmě vůbec ne. Mimořádnou roli zde, jak se ukazuje, hraje faktor času. Odlišné načasování historických mezníků, představující v měřítku vývoje lidstva bezvýznamný úsek několika let, může, jak ostatně ukazuje historická zkušenost, významně ovlivnit trvácnost konkrétních podob a cest dalšího vývoje, někdy i jeho celkovou povahu. Odhlédneme-li od faktorů ryze subjektivní a nahodilé povahy, jejichž přítomnost a působení nelze předem stanovit (a které mohou zvrátit všechny trendy a předpoklady), je možné pokusit se na této bázi odhadnout varianty dalšího vývoje.

Základní chybou, které se často dopouštíme, je to, že přeceňujeme význam naší relativně malé země. Toto přecenění nemusí mít jen tu podobu, že neoprávněně rozšíříme vzhlas a světovou proslulost sametové revoluce za časový horizont 1989–1990 a budeme spoléhat na jejich tokem dějin přece už jen poněkud překonané pozitivní působení, ale např. i podobu přecenění naší polohy (a tudíž i pozitivního zájmu o nás) v tzv. srdci Evropy. Podobně je chybou se domnívat, že se nás příliš netýkají změny, k nimž dochází ve světě, a že se svět přizpůsobí nám – aktivní prosazování určitých hodnot je jedna strana mince, reálná schopnost je prosadit druhá.¹ Naše ekonomika přitom tradičně byla – a vzhledem k podmínkám musí být – orientována na export. Pokud tedy chceme být úspěšní – ať už v rámci hodnotového systému vyspělého světa, nebo svého vlastního –, musíme vědět nebo alespoň mít představu nejen o tom, kam směřuje svět kolem nás, ale i o tom, jaké možnosti jeho současný stav nabízí a k čemu všemu může dojít. Co je pro nás evidentně nejdůležitější, je tedy znalost vnějšího prostředí, v němž se bude naše politika usku-
tečňovat.² Pod tímto prostředím (v dynamickém pohledu) můžeme chápat:

- a) celkový světový vývoj,
- b) vývoj oblastí v rozhodující míře určujících celkový vývoj světa,
- c) specifické dopady a projevy tohoto vývoje na Českou republiku.

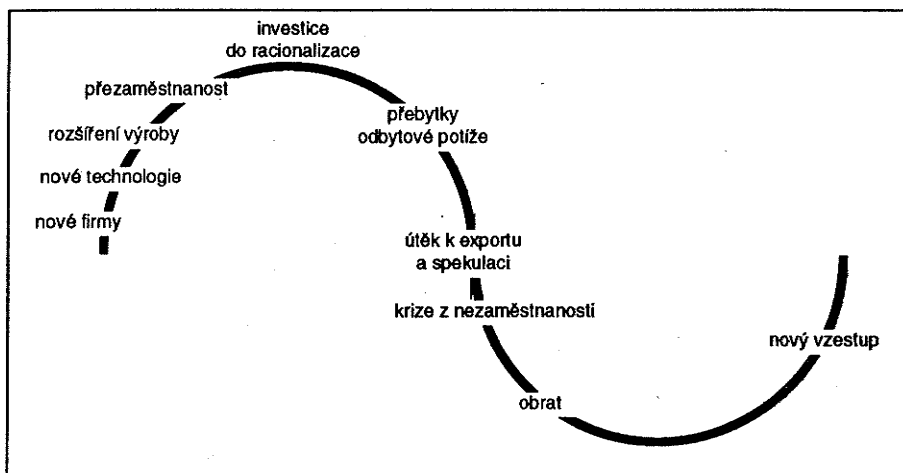
Zde ovšem nastává první vážný problém. Jde o to, zda je (v praktické politice) celkový další vývoj spojován spíše s ideologickými úvahami typu „definitivní konec komunizmu“ a „všeobecné vítězství liberalizmu“ apod., nebo naopak s věcnými faktory, jako je recese, globalizace vývoje (existence globálních problémů) apod. A dále jde o to, o jaké míře va-

riantnosti budoucího vývoje a prostředků potřebných k jeho ovlivnění se uvažuje. Aniž bychom chtěli přehlížet význam rozpadu systému komunistických zemí a rozšíření liberálních principů, jeví se nám z hlediska praktické politiky určující spíše věcné faktory typu recese a globalizace. Historická zkušenost ukazuje, že stabilita systémů je dána jejich schopností překonat jak problémy, které jim zanechal vývoj předcházející, tak i ty, které si vytvořily samy. Vyjdeme-li z tohoto předpokladu, vynořuje se vzápětí další problém: Jaký je a jaký bude reálný význam těchto (i dalších) věcných faktorů při formulování konkrétní politiky v příštích letech a jakým směrem ji mohou nejspíš orientovat?

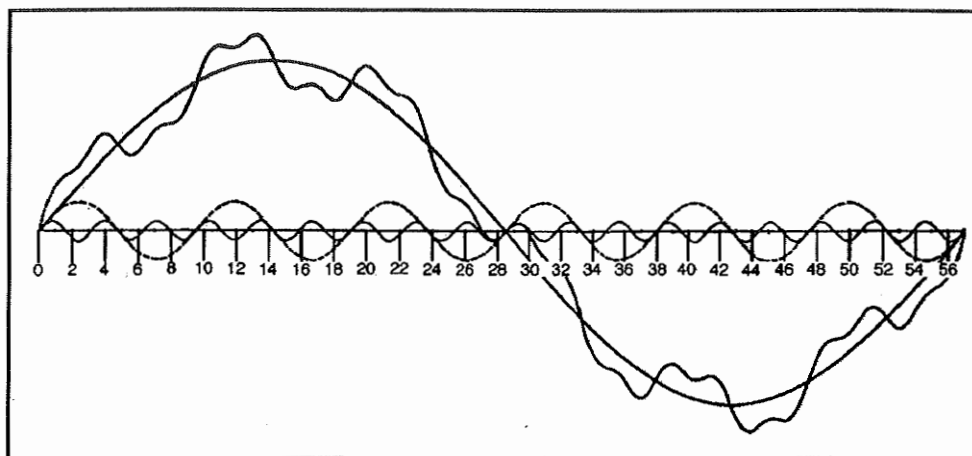
Na stránkách tisku se často setkáváme s úvahami porovnávajícími dnešní hospodářské problémy vyspělých zemí s těmi, které zasáhly svět před 60 lety. Zároveň se objevují prognózy renomovaných vědeckých center a prohlášení vlád o tom, že krize je na ústupu.³ Směřuje svět opravdu k nové vlně hospodářského a sociálního rozvoje? Mají tyto optimistické odhady šanci stát se realitou?

Teoretická odpověď záleží na způsobu konstruování modelu ekonomického vývoje. V minulosti byly analyzovány tři typy cyklů, s nimiž byl spojen hospodářský – a lze říci i společenský – vývoj. Byly to tzv. krátké Kitchinovy cykly s periodicitou 48 měsíců, střední Juglarovy cykly s periodicitou 6–10 let a dlouhé kondratěvovsko-schumpeterovské cykly s periodicitou 40–60 let.⁴ Pro popis současných hospodářských problémů by vzhledem k jejich charakteru přicházely v úvahu, jak se zdá, spíše cykly střední a dlouhé, respektive alternativa zcela atypického vývoje. Za předpokladu, že současné hospodářské problémy odrážejí vývoj Juglarova cyklu, je možné a opodstatněné na základě minulých zkušeností tvrdit, že v blízké době dojde skutečně k oživení, které by v případě politické ochoty a alespoň částečné změny postojů obyvatelstva mohlo umožnit začít řešit narůstající globální i další problémy. Za předpokladu, že jsou dány spíše vývojem kondratěvovsko-schumpeterovských cyklů, to bude složitější. Existence dlouhých cyklů je totiž spojena s objevováním a nasazováním zásadních technologických inovací. Tento proces zatím vždy vykazoval určitou pravidelnost a posloupnost jednotlivých jevů s ním spojených.

Původní Kondratěvova koncepce, dále rozpracovaná a verifikovaná Schumpeterem, přirovnává technologický vývoj k vlně, k sinusoidě s přibližně následující charakteristikou:⁵

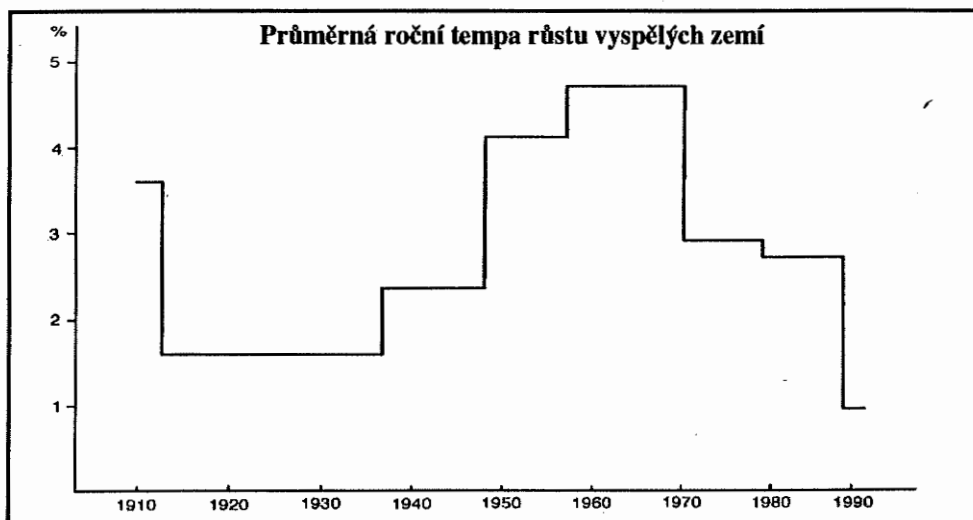
Takováto vlna má dvě fáze – fázi vzestupu a fázi sestupu. V první fázi vyvolávají inovace tlak na zásadní strukturální změny (cca po 25 letech od nasazení nových technologií), v druhé fázi pak začínají inovace „tlačit“ na systémové změny. Pochopitelně, že ani vzestup, ani sestup nejsou přímočaré. To ukazuje další sinusoida, kterou ve své práci Průmyslový cyklus použil J. A. Schumpeter.⁶

Stejně tak nemusí docházet všude k striktnímu rozlišení strukturálních a systémových změn v časové posloupnosti, či v uvedeném časovém horizontu. Konkrétní podoba závisí na specifice jednotlivých zemí. Jedná se tedy o tendenci vykazující z našeho hlediska podstatné společné rysy.

Je samozřejmě možné diskutovat o správnosti této koncepce, stejně jako o její vhodnosti jako východisku sociálně-ekonomických a politických úvah. Výhrady vůči ní se objevily již v době napsání Schumpeterovy práce; přesto se domníváme, že empirickým vývojem dosud vyvrácena nebyla. Koneckonců bychom neměli zapomínat, že vývoj vědy samé ukázal, že nedisponuje jednoznačnými prostředky, oddělovacími pravdivé a nepravdivé teorie.⁷ Schumpeter sám svou teorii dostatečně vyargumentoval zpětně až do konce 18. století a až dosud nebylo vyvráceno ani tvrzení, že ji lze prokázat i dále do minulosti.

Tato koncepce může být proto podle našeho názoru zcela oprávněně vzata za jedno z alternativních východisek vysvětlujících současný hospodářský vývoj, a to tím spíše, že empirické údaje zachycující poslední léta ji spíše potvrzují, než naopak. Na věci nic nemění skutečnost, že v rámci určitých ideologických koncepcí může být podobný názor nepřijatelný.

Charakter dnešních hospodářských problémů je přitom takový, že se na první uvedené sinusoidě světové hospodářství nachází přibližně v bodě „útek k exportu a spekulaci“. V analogii s minulým cyklem to odpovídá stavu někde okolo roku 1936.⁸ Tento cyklus,

stejně jako ty předcházející, má samozřejmě své zvláštnosti. Ten současný, zahájený koncem 40. nebo začátkem 50. let, je zvláštní tím, že:

– Globalizoval společenský vývoj (vznik globálních problémů).

– Strukturální změny (investice do racionalizace) byly řešeny v 70. letech s pomocí státu, a to buď prostřednictvím dirigistického pojetí průmyslové politiky (Japonsko), anebo maximálním vyvázáním státu z ekonomiky v rámci koncepce ekonomického liberalismu (Velká Británie, USA), tedy ne přes hospodářskou krizi, jako tomu bylo v letech 1929–1933. Zahájení strukturálních změn ve světě bylo přitom spojeno nejen s revoltami druhé poloviny 60. let, ale zejména s ropným šokem na začátku 70. let.

Charakteristickou črtou současného vývoje je i to, že dochází k mnohem těsnějšímu propojení jednotlivých sfér činnosti společnosti. Přestože globalizace společenského vývoje, projevující se v tom, že jakékoli dílčí řešení má dříve nebo později dopad na celkovou situaci, se chápe především ve vztahu k celkovému systému, mají tyto procesy svou analogii i v systémech dílčích. Jinými slovy, problémy lze řešit efektivně pouze systémově.

Strukturální změny v 70. letech byly víceméně řízené, což sice na jedné straně znemožňovalo úpadek těch odvětví, která by podlehla ve vlně bankrotů v návaznosti na nutně bankrotující odvětví či podniky, na straně druhé to ovšem vyvolává otázku, zda uskutečněné změny byly optimální, či alespoň dostačující.

Strukturální změny v jednotlivých zemích byly stimulovány i mezinárodními integračními úmluvami. Jednou z podstatných bariér dokončení tohoto procesu bylo rozdělení světa na východní a západní blok. Tento faktor přestal působit na přelomu 80. a 90. let.

Završení technologického cyklu, k němuž dnes dochází, je možné charakterizovat následujícím způsobem:

a) postupně se vyčerpává inovační potenciál techniky a technologií nasazovaných od 50. let;

b) zároveň díky vytvoření dostatečného výrobního potenciálu dochází k (relativnímu) nasycení trhu výrobky založenými na inovacích vycházejících z fundamentálních objevů 50. let;

c) jsou již víceméně vyčerpány možnosti strukturálních změn uvnitř existujících systémů, zvyšující efektivnost využití daných inovací, aniž by došlo k modifikaci samotného systému a zároveň se nezhoršovaly globální problémy.

Řada faktorů zatím ukazuje, že nový vzestup je možný až s novými technologiemi a jim odpovídající novou organizací práce, které lze očekávat pravděpodobně až po roce 2000. Do té doby je možné očekávat vytváření podmínek:

a) k zostřování sociálních rozporů, protože jednou z cest udržení výroby je její zlevnění snížením ceny pracovní síly;

b) k zostření rozporů mezi civilizačními centry v zápase o trhy, na něž doplatí především chudší země.⁹

Pro řešení situace se dnes nabízejí v zásadě tři varianty:

a) neokonzervativní – reprezentovaná reaganizmem, respektive thatcherizmem,

b) socialistická – nekeynesiánská, respektive nové sociálnědemokratické modely,

c) iracionální – představovaná nacionalizmem, respektive náboženským fundamentalizmem.

I když bychom se k některé z těchto variant v praktické politice přiklonili, výsledný efekt nebude zřejmě velký – koordinace v rámci světového systému je totiž velmi nepravděpodobná. Naopak vše nasvědčuje tomu, že entropie spíše vzrůstá. Nárůst chaosu a snahy o jeho řízení přitom narážejí na existující mocenské vztahy a na specifické národní zájmy.¹⁰

Názory, že žádná z výše uvedených koncepcí není obsahově dostatečná na to, aby umožnila spojit dynamický hospodářský rozvoj s rozumnou mírou nezaměstnanosti v jedné zemi a s celkovým řešením globálních problémů, proto sílí (současně se s novou naléhavostí připomínají i koncepce zaměřené na omezení, respektive zastavení ekonomického růstu). Za předpokladu realizace varianty c) a částečně i a) a b) lze proto očekávat v různé míře nárůst chaosu ve světě spojený se zostřením rozporů a projevující se v nárů-

stu konfliktů; při jejich neefektivním regulování zřejmě i narůstající ztrátou důvěry v existující instituce coby neadekvátní formy řešení základních civilizačních problémů.

Paradoxem je, že hospodářská recese ve vyspělých zemích může v této fázi (1994–1997?) na rozdíl od předcházející fáze (1989–1993), kdy v rámci rozšíření trhů pro západní výrobce docházelo k podlomení národních výrobců, zlepšit situaci České republiky. Měl by zde působit stejný mechanismus jako v případě projektu NAFTA, kdy se předpokládá přesun kapitálu z USA do Mexika (levnější pracovní síla). Z druhé strany však je pravděpodobný nárůst nezaměstnanosti v USA (zmírňovaný úbytkem levné práce imigrantů z Mexika). Analogicky k tomu je možný přesun kapitálu ze západní Evropy do Evropy východní (Česká republika má řadu komparativních výhod), spojený zároveň s nárůstem sociálních konfliktů v západní Evropě.

Otázkou pochopitelně zůstává, zda přesun kapitálu do České republiky bude dostačující k tomu, aby umožnil hospodářskou stabilizaci, opírající se o restrukturalizaci, která v západní Evropě již proběhla, při současném řešení narůstajících sociálních a ekologických problémů. Jinak řečeno, zda umožní takovou restrukturalizaci, která nebude jen krátkodobým kompromisem mezi potřebou sociálního smíru, vnější stability a překlenutím období potřebného pro vlastní technologickou a organizační restrukturalizaci vyspělých zemí. Z druhé strany je otázkou, zda se podaří na základě hospodářské dominance paralizovat nárůst sociálního napětí ve vlastní zemi, lépe řečeno komu (kterému centru) se to podaří.

Vzhledem k charakteru fáze, v níž se nacházíme – přechod od jedné vlny k jiné vlně –, kterou můžeme popsat jen velice obecně, je v tomto období žádoucí vytvořit dostatečně široký prostor pro možné najetí do nové technologické vlny. Tento požadavek je spojen s udržením civilizačního, kulturního a ekologického potenciálu jednotlivých regionů, což předpokládá maximální otevřenost vůči nově přicházejícím podnětům spojenou s obranou komparativních výhod.

¹ Svým způsobem fascinující jsou v tomto směru sice ubývající, ale přesto stále živé výrazy údivu některých našich čelných politických představitelů nad tím, jak svět, jehož hodnoty – a to v jejich křesťákově čistě učebnicově podobě – jsme dlouhá léta vyznávali, se v reálném životě chová zcela jinak.

² Možnost volby přitom není zdaleka tak velká, jak si často namlouváme. Pomineme-li možnost naprosté izolace, v daném geopolitickém prostoru a historickém čase nereálnou, potom je manévrovací prostor vymezen převažujícími sociálně-ekonomickou orientací velkých celků v nejbližším a přes ně i vzdálenějším sousedství na straně jedné a internacionalizací a globalizací stále většího množství společenských procesů na straně druhé.

³ Viz Stařík, J.: Konjunkturální situace průmyslových zemí na konci roku 1993. *Mezinárodní politika*, 1/1994, příloha.

⁴ Viz Schumpeter, J. A.: *Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York 1939.

⁵ Viz Gluck, A., Magel, H. a kol.: *Venkov má budoucnost*. Brázda, Praha 1992.

Vzhledem k tomu, že tento materiál byl publikován již v roce 1980 v Mnichově (studijní skupina pro mezinárodní analýzy STUDIA Laxenburg), je otázkou, do jaké míry byly nebo nebyly již změny 80. a začátku 90. let cílově usměřňovány. Přesto ale zřejmě nelze říci, že dosažené výsledky mohou kohokoli příliš uspokojit, neboť nestabilita evidentně narůstá.

⁶ Viz Schumpeter, J. A.: *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. McGraw-Hill Book 1964, s. 434.

⁷ Potvrzením může být vývoj filozofie vědy od B. Russella, přes názory K. R. Poppera a I. Lakatose, až k P. K. Feyerabendovi a T. Kuhnovi.

⁸ Viz např. Černý, K.: *Mezinárodní finančníctví a měnové spekulace, údaje o nárůstu nezaměstnanosti apod.* Vzhledem k tomu, že vývoj v posledním období má podobný charakter jako v minulosti, se domníváme, že lze hovořit o jeho kontinuitě. Existující odchylky zásadně nevyvracejí zkušenosti minulé, naopak je lze z pozic této koncepce vysvětlit.

⁹ Viz Konečný, J.: *Uruguayské jednání GATT aneb nový jízdní řád mezinárodního obchodu*. *Mezinárodní politika*, 1/1994.

¹⁰ Ilustrativním příkladem zde může být vývoj Evropské unie a neschopnost politické integrace v rámci stávajících národních struktur.